

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії**

**ІСТОРИЗМИ ТА АРХАЇЗМИ В ЯПОНСЬКИХ КАЗКАХ ТА
ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату,
освітньої програми
**«Японська мова і література та переклад,
англійська мова»,**
спеціальність – 035.069 «Східні мови та
літератури (переклад включно),
перша - японська
Марина Сергіївна ЛЄВША
Науковий керівник:
к.пед.н., асист. Тетяна ДИБСЬКА

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
протокол №16 від «28» травня 2025 року
завідувач кафедри ____
д.філол.н, доц. Наталя ІСАЄВА

КИЇВ
2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ	5
1.1. Визначення та порівняння історизмів та архаїзмів в українській мові.....	5
1.2. Визначення та порівняння історизмів та архаїзмів у японській мові.....	7
Висновки до розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. РІЗНОВИДИ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ В ЯПОНСЬКИХ КАЗКАХ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ	16
2.1. Японська казка, її особливості та різновиди	16
2.2. Особливості вживання історизмів та архаїзмів у японських казках	20
2.3 Особливості перекладу застарілої лексики в японських казках	34
Висновки до розділу 2.....	39
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43
ДОДАТОК.....	49

ВСТУП

Актуальність обраної теми полягає у тому, що у перекладознавстві зростає інтерес до збереження національно-культурної специфіки оригінальних текстів. Архаїзми та історизми належать до пасивної лексики, однак у народних казках, що несуть етнокультурну цінність, та допомагають розкрити світогляд народу протягом століть, можна знайти такі лексичні одиниці. Вони є невід'ємною частиною мовної традиції минулих епох, а складність перекладу полягає у необхідності зберегти баланс між зрозумілістю для сучасного читача, особливо, якщо в контексті казок цим читачем є дитина, та збереженням особливого колориту іноземних казок. Застаріла лексика у японських народних казках поки досліджена недостатньо, тому ця робота є актуальною. Також тут уперше систематично досліджено способи передачі історизмів і архаїзмів із японських казок в українських перекладах І.П. Дзюба та О.І. Бондаря та С. Уемури.

Мета і завдання дослідження. Головна мета дипломної роботи полягає в дослідженні архаїчних мовних елементи (архаїзмів та історизмів) в японських народних казках та аналіз особливостей їх перекладу. Для досягнення мети в роботі вирішуються такі завдання:

- проаналізувати доробок українських та японських учених, що стосується застарілої лексики та окреслити термінологію, що може бути використана для опису такої лексики
- описати стратегії перекладу, перекладацькі трансформації і прийоми, що можуть бути використані для перекладу історизмів та архаїзмів
- виявити лексичні одиниці в японських казках, що мають ознаки архаїзмів та історизмів та класифікувати їх
- дослідити та проаналізувати методи, які використовують перекладачі японських казок при перекладів історизмів та архаїзмів (на матеріалі перекладів І. Дзюба та О. Бондаря і С. Уемури)

Об'єктом дослідження є застаріла лексика в японських казках.

Предметом дослідження стали особливості вживання та перекладу застарілої лексики в японських казках.

У роботі були використані такі методи: 1) метод добору і систематизації матеріалу; 2) описовий метод; 3) порівняльний метод.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

РОЗДІЛ I. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ

1.1. Визначення та порівняння історизмів та архаїзмів в українській мові

Застаріла лексика – слова, які з певних причин вийшли з повсякденного вжитку. В українській мові застаріла лексика поділяється на історизми та архаїзми. Історизми – це слова, що позначають предмети або явища з минулого, які вже не актуальні в сучасності. Архаїзми – застарілі слова, які мають синоніми в сучасній мові. Якщо спиратися на ці визначення, виходить, що історизми визначають за екстралінгвістичним критерієм, а архаїзми – за лінгвістичним. Архаїзми можна поділити на лексичні та семантичні, де лексичні також діляться на власне лексичні, лексико-словотвірні та лексико поетичні [Волков, 2001, с.46]. Проте є і інші класифікації, наприклад, у «Літературознавчому словнику-довіднику» [Авторський колектив, 2007, с.63] відносять історизми до категорії архаїзмів, разом з біблеїзмами, старослов'янізмами та давньоукраїнізмами. Цікавим також є поділ архаїзмів на групи, представлений у «Вступі до мовознавства» Кочергана [2001, с. 225-227], де архаїзми поділяються на власне архаїзми та історизми. Серед власне архаїзмів виділяються такі категорії: лексичні, що у свою чергу поділяються на власне лексичні (повністю застарілі), лексико-словотвірні (застарілий лише словотворчий формант), та лексико-фонетичні (від сучасних відрізняються лише одним чи декількома звуками); а також семантичні (одне або більше значень багатозначного слова, що вживається в сучасності, застаріло). У книзі «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» Селіванової [2006] до вищезгаданих категорій додаються також фразеологічні (більше не вживається як фразеологізм) та граматичні (граматичні форми, які вийшли з ужитку).

Для прикладу, архаїзмами в українській мові є такі слова:

- вуста (сучасний синонім – губи, рот);
- чоло (лоб);

- перст (палець);
- десниця (права рука);
- товмач (перекладач).

Ці слова можна відносити до архаїзмів, тому що вони позначають речі, які існують і досі (частини тіла, актуальні професії), проте вийшли з ужитку, бо їх замінили сучасні синоніми.

Приклади історизмів:

- бурлака (робітник, що тягнув судно проти течії);
- козак (вільний воїн на території України часів Середньовіччя);
- волхв (жрець, язичницький служитель у слов'ян);
- кріпак (селянин, 'прикріплений' до землі свого пана, там працював і продавався разом з землею);
- жупан (предмет верхнього одягу).

Можна помітити, що до понять, які позначають історизми, входять назви професій та соціальних станів, які зараз не існують, предметів побуту та одягу, що вже не використовуються.

Застарілі слова відносяться до пасивної лексики, проте є випадки, коли доречно їх уживати. Наприклад, історизми використовуються у наукових, історичних та публіцистичних працях для описання елементів минулих епох, а також, поряд з архаїзмами, для надання мовленню персонажів потрібного колориту у художніх творах [Пономарів et al., 2001].

Таким чином, як історизми, так і архаїзми входять до пласту застарілої лексики, який, у свою чергу, є одною зі складових шару пасивної лексики в мові. Основна відмінність між ними полягає в тому, що у архаїзмі є синонім в сучасній мові, а в історизмі ні, бо предмет чи явище, який він позначає, вже зникло. Тематично, до історизмів часто входять слова, що позначають професії, соціальні стани, предмети побуту, однак взагалі тематика як історизмів, так і архаїзмів, дуже широка. Хоча такі слова і належать до пасивної лексики, все одно вони іноді вживаються і в сучасності, хоча і рідше за активну лексику, наприклад, у художніх творах на історичну тематику.

1.2. Визначення та порівняння історизмів та архаїзмів у японській мові

Японська мова мала довгу історію, яка може поділятися на такі періоди [佐藤, 1995]:

- 上代日本語/джьōдай ніхонго/, давньояпонська мова, тривав до кінця VIII сторіччя (період Нара).
- 中古日本語/чюко ніхонго/, класична японська, або пізня старояпонська мова, охоплює період Хейан.
- 中世日本語/чюсей ніхонго/, середньовічна японська, охоплює час між епохами Хейан та Едо. У свою чергу також поділяється на ранню середньовічну японську та пізню середньовічну японську.
- 近世日本語/кінсей ніхонго/, рання сучасна (ранньомодерна) японська мова, використовувалася протягом доби Едо.

За весь час існування японської мови в ній виникали та застарівали безліч слів, тому для вивчення історизмів та архаїзмів, тобто лексики попередніх епох, важливо знати, через які етапи розвитку проходила ця мова, хоча іноді і складно визначити в який саме період з'явилося певне слово і коли воно пасивізувалося.

Класифікація застарілих слів в японській мові дещо відрізняється від української через відмінності в історіях мов та в підходах до їх дослідження. Можна виділити такі терміни, як 廃語/хайго/, 死語/шіго/, 古語/кого/, 歴史語/рекішіго/, та 文語/бунго/, також можна згадати 当て字/атеджі/.

Якщо порівнювати з українськими термінами, то думки різних дослідників на тему, який японський термін віднести до якого українського, відрізняються. Наприклад: 廃語/хайго/ та 死語/шіго/ будуть відноситися до історизмів, а 古語/кого/ - до архаїзмів [Комарницька, Комісаров, 2012, с. 135-137]. Такий розподіл підкріплюється ще й тим, що такі словники, як 精選版 日本国語大辞典[n.d.-c] та デジタル大辞泉[n.d.-d] наводять слово 死語/шіго/ як синонім до 廃語/хайго/. Проте, у вищезгаданих словниках та енциклопедії «Ніппоніка» [阪倉, n.d.],

поняття 廃語/хайго/ може стосуватися як і слів, де предмет чи поняття, який вони позначають, зник в сучасності, так і слів, де для описання поняття, що вони позначають, зараз використовується сучасніше слово. Через це поняття 廃語/хайго/ радше асоціюється з поняттям «застаріла лексика» в українській мові, ніж з поняттям «історизм». Рябоволенко [2009, с. 55] також відносить 廃語/хайго/ до категорії «застарілі слова».

Слово 死語/шіго/ має друге значення відмінне від того, що має слово 廃語/хайго/. Воно означає «мертва мова», тобто мова, що вживалася в давнину, а зараз вживатися перестала жодним із народів у світі, хоча записи цією мовою могли зберегтися. Ніппоніка навіть виділяє це значення як єдине [松本, n.d.], хоча, як згадувалося вище, в інших словниках, таких як 精選版 日本国語大辞典[n.d.-b] та デジタル大辞泉[n.d.-b] виділяється і значення, синонімічне до 廃語/хайго/. У словникових статтях не вказано, через яку причину слово, що належить до категорії 死語/шіго/, зникло з повсякденного вжитку, тому також можна вважати термін «застаріле слово» підходящим українським відповідником.

Отже, якщо до категорії 廃語/хайго/ та 死語/шіго/ відносити усі категорії застарілих слів, можна навести такі приклади для ілюстрації цієї категорії:

- 洗濯板/сентакуіта/ пральна дошка. Слово перейшло до категорії застарілих через поступове витіснення дошок для прання пральними машинками. За українською термінологією слово можна віднести до історизмів;
- 写真機/шішінкі/ (фото) камера. Слово стало застарілим через більше поширення слова カメラ, яке належить до пласту лексики гайрайго (лексика, запозичена іноземних мов (не китайської), записана катаканною). За українською термінологією це – архаїзм, адже поняття лишилося, а слово змінилося.

Хочеться виокремити ще одну особливу категорію застарілих слів, які входять до понять, що позначають слова 廃語/хайго/ та 死語/шіго/. Це так звані

популярні слова (流行語/りょうご/), що вийшли із моди. Оскільки багато таких популярних слів є неологізмами, лише невелика частина з них залишається в мові надовго, а більшість перетворюються на пасивну застарілу лексику, яка іноді навіть не потрапляє до словників. У мережі Інтернет можна знайти словник «投稿! ナウな死語辞典» [kibita, 2000], де публікувалися саме такі слова. У назві словника вжито саме слово 死語/шіго/ для позначення таких слів, хоча із прикметником ナウ/нау/ – сучасні, ті, що в тренді. На жаль, цей словник вже довгий час не оновлювався. Приклади слів з цього словника:

- スルメ野球/суруме якіо/ – бейсбольна гра, схожа на сушений кальмар. Слоган Матоші Фуджіти, колишнього менеджера бейсбольної команди «読売ジャイアンツ»/йоміурі джяйанцу/, вигаданий автором слоганів Шігесато Ітої. Сушений кальмар – це та страва, яку чим довше жуєш, тим смачнішою вона стає, хоча спочатку може і не вражати дивовижним смаком. Поміркований стиль гри Фуджіти викликав саме таку асоціацію.
- 三高/санкō/ – високий зріст, вища освіта та високий дохід, або три речі, які мають бути високими у майбутнього нареченого. Цікаво, що китайською мовою слово із саме такими канджі є в активному вжитку і позначають такі проблеми зі здоров'ям, як високий кров'яний тиск, гіперліпідемія та гіперглікемія.

Про 古語/кого/ також не можна сказати, що це слово позначає виключно архаїзми, адже 精選版 日本国語大辞典 [n.d.-a] та デジタル大辞泉 [n.d.-a] визначають його як слово, що вживалося раніше, але переважно не вживається зараз, а таке визначення є дещо розмитим та може включати і історизми. Ніппоніка [山口, n.d.] розширює визначення та наводить приклади слів, які або вийшли з ужитку та були замінені новими словами (архаїзми), або змінили своє значення (як うつくし/уцукуші/, яке раніше мало значення «милий» (таке ж, як сучасне слово かわいい/кавайї/) а зараз означає «красивий»), або змінили форму (як しまらく/шімараку/, що в сучасній мові перетворилося на しばらく

/шібараку/ - «на деякий час»). Тобто, можна зробити висновок, що 古語/кого/ може співвідноситись з українським поняттям архаїзм, але також не буде помилкою перекладати його і як «застаріле слово». Однак відмінність 古語/кого/ від 廢語/хайго/ та 死語/шіго/ полягає у тому, що два останніх, як вище було зазначено, можуть стосуватися популярних неологізмів, що вийшли із моди, а 古語/кого/ більше асоціюється із лексикою із класичних текстів. Якщо розібрати канджі цього слова, вони буквально означають «стара мова», а також іноді як синонім до 古語/кого/ вживається 古典語/котенго/, тобто слова з класичних текстів.

Термін 歴史語/рекішіго/, що буквально перекладається як історичне слово, не виділяється у більшості словників, а зі статті у словнику 広辞苑 [1998] виходить, що він також може позначати як історизм, так і архаїзм, адже слова категорії 歴史語 /рекішіго/ виділяються як за лінгвістичним, так і за екстралінгвістичним критерієм.

Поняття 文語/бунго/ у більшості словників [精選版 日本国語大辞典, n.d.-d] [デジタル大辞泉, n.d.-e] пояснюється у протиставленні до розмовної мови 口語 /кōго/; тобто, це письмова, літературна мова. Згідно з 改訂新版 世界大百科事典 [林, n.d.], 文語/бунго/ базується на стандартах письма ще епохи Хейан, використовуючи такі граматичні форми, як 見ゆ/мію/ замість 見える/міеру/ (бути видимим; видно), 咲かむ/сакаму/ замість 咲くだらう/саку дарō/ (мабуть, зацвіте) та 花なり/хана нарі/ замість 花だ/хана да/ (це квітка); тоді як 口語/kōgo/ винило за часів епохи Мейджі в результаті руху за об'єднання усної та письмової мови 言文一致 /генбун іччі/. Зараз 文語/бунго/ вже майже не використовується, тому також може вважатися застарілим, однак цей термін описує не слова, а цілий письмовий стиль мови, тому його не можна перекласти як історизм, архаїзм чи застаріле слово, хоча слова, записані у граматичних формах, що належать до 文語/бунго/, можна вважати граматичними архаїзмами.

Атеджі (当て字) – лексична одиниця, записана канджі (японськими ієрогліфами китайського походження), які підібрані тільки за звуками, які вони виражають, тобто значення цих канджі не пов'язане зі значенням слова. Раніше так записувалися деякі іноземні слова, такі як 仏蘭西(フランス)/фурансу/ - Франція. Рябоволенко [2009, с.9] відносить атеджі до фонетичних архаїзмів.

Підсумовуючи, можна сказати, що японська мова має багато термінів на позначення застарілої лексики, однак складно знайти точні відповідники українським словам «історизм» та «архаїзм», адже більшість із них позначають застарілу лексику в цілому, іноді з такими нюансами, як опис лексики певної історичної доби, як, наприклад, 文語/бунго/ більше стосується періоду від Хейан до Мейджі, а 廢語/хайго/ та 死語/шіго/ може позначати навіть слова, що були популярними і використовувалися усього десять-двадцять років тому.

1.1. Переклад застарілої лексики

Переклад історизмів та архаїзмів є доволі складним завданням. Особливо, якщо врахувати, що велика частина цих слів може виявитися безеквівалентною лексикою, наприклад, японське слово チョンマゲ/чьонмаге/, яке позначає зачіску, яку носили самураї давнини. В Україні так волосся не заплітали, тому і слова на позначенні цієї зачіски нема. Якщо переклад сучасної безеквівалентної лексики викликає труднощі, то переклад застарілих одиниць такого типу ще більше ускладнюється низкою додаткових чинників. Наприклад, у художньому творі архаїзми додають мовленню персонажів та описам особливого колориту, тому важливо не просто передати значення слова, а й донести цей колорит до читача. У наукових творах на історичну тематику важливо точно передати, що саме мається на увазі під тими історизмами, які вживаються, і читач повинен мати змогу чітко собі уявити те, що слово означає, щоб уникнути хибних інтерпретацій.

Оскільки перекладацькими проблемами вважаються частини перекладацького процесу, що переривають автоматичне здійснення перекладу

[Bell, 2001], можна вважати переклад історизмів і архаїзмів перекладацькими проблемами.

Насамперед, варто розглянути, які існують стратегії перекладу та перекладацькі трансформації, та які з них доцільно використовувати для перекладу тексту, в якому присутні історизми та архаїзми.

По-перше, існують локальні і глобальна стратегії перекладу. Глобальна стратегія стосується тексту загалом і полягає у визначенні концептуального задуму автора в оригінальному тексті та способів його втілення у перекладі; локальні використовуються при перекладі окремих фрагментів тексту, застосовуючи їх, перекладач вирішує, яким способом доцільно розв'язати проблему, що виникла при перекладі певного фрагмента тексту [Seguinot, 1989]. Для перекладу тексту, де вживаються архаїзми та історизми, важливо користуватися обидвома стратегіями. Оскільки застарілі слова – особливі лексичні одиниці, перекладачу доведеться розглядати їх окремо, досліджувати словники та розмірковувати, як краще перекласти саме це слово. Однак глобальній стратегії також варто дотримуватись, адже навіть якщо перекладачу вдасться віднайти підходящий відповідник до окремого слова чи фрази, чи спосіб вдало пояснити ці слово чи фразу читачу, важливо також звертати увагу на контекст, у якому ця фраза вжита, на стиль тексту та на можливість вдало поєднати перекладене слово чи фразу із самим текстом та дотриматися концептуальної програми.

По-друге, в перекладі виділяють стратегії форенізації (очуження) та доместикації (одомашнення) [Venuti, 2001]. Очуження полягає у використанні лексичних і синтаксичних запозичень та калькувань, тоді як одомашнення передбачає вибір таких слів серед синонімів, що будуть якомога ближчими та знайомішими користувачу мови перекладу. Одомашнення дозволяє проявитися перекладачу більш творчо, однак, за необережності, через це можуть виникати деякі розбіжності із оригінальним твором. Зрештою, пізніше Венуті [2018] уточнює, що будь-який переклад є інтерпретацією, основою якої є одомашнення тексту оригіналу.

Щодо перекладу історизмів та архаїзмів, можливими варіантами використання форенізації є, наприклад, переклад слова 侍 /самурай/ за допомогою транскрипції: «самурай». Такий варіант перекладу доречний також тому, що це слово доволі знайоме українському читачеві завдяки популярності японської поп-культури, і, як наслідок, історії. Якщо взяти за приклад менш відомі слова, такі, як 兜/кабуто/ чи 丁髷/чьонмаге/, то транскрипція («кабуто», «чьонмаге») вже буде менш зрозумілою середньому українському читачу, тому, при виборі стратегії форенізації варто додавати пояснення у примітках.

Якщо ці слова (侍/самурай/, 兜/кабуто/, 丁髷/чьонмаге/) перекладати із використанням стратегії одомашнення, варіанти можуть бути різні. До слова 侍 /самурай/ доместикований переклад може бути: воїн (генералізація), воїн-дворянин, лицар, козак. Останній варіант не рекомендований в більшості випадках, лише у дуже стилізованому перекладі, але є крайнім прикладом доместикації, адже, хоча «козак» і є поширеною асоціацією до поняття «український воїн», тоді як «самурай» - до «японський воїн», вони мали багато відмінностей, найосновнішою з яких є те, що козаки в основному вільні люди, а самураї служили феодалу. Усі інші варіанти прийнятні, хоча і не передають повною мірою того, що під словом «самурай» можуть уявляти носій японської мови, однак суть поняття передати можуть. До слова 兜/кабуто/ одомашненим варіантом буде «шолом», або «бойовий шолом». Вони передають суть предмета, однак в українського читача в уяві вигляд шолома відрізнятиметься від японського шолома кабуто, адже останній зроблений з інших матеріалів, має специфічне оздоблення, особливо дуже помітні «роги» та герб. 丁髷/чьонмаге/ можна перекласти як «самурайська зачіска» або просто «вузол».

Перекладацькі трансформації застосовуються до неперекладних, або безеквівалентних слів та фраз з метою досягнення еквівалентності. Оскільки велика частина історизмів та архаїзмів належить до безеквівалентних, під час їх перекладу перекладачу доведеться застосовувати перекладацькі трансформації. У лінгвістичній енциклопедії Селіванової [2011, с. 536] трансформація

описується як основа більшості перекладацьких прийомів, і завдяки їй у тексті перекладу відбуваються формальні (в ході лексичних та граматичних трансформацій) або семантичні (в ході семантичних трансформацій) зміни, при збереженні сенсу, вкладеного у текст оригіналу. У статті «Поняття перекладацьких трансформацій та проблема їх класифікації» виділяються такі дві характерні риси перекладацьких трансформацій: факт міжмовної взаємодії та націленість на адекватне відтворення змісту в перекладі [Журавель & Хайдарі, 2015].

Існують різноманітні класифікації перекладацьких трансформацій. Однією з найбільш розповсюджених є класифікація Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне [1958], хоча у їхній роботі говориться більше про перекладацькі прийоми, ніж трансформації. Згідно з цим розподілом, існує сім прийомів: запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція (змінюється частина мови, граматична форма), модуляція (змінюється точка зору), еквіваленція (прийом для передачі змісту прислів'їв, афоризмів, попереджувальних написів) та адаптація (деталі історії замінюються іншими).

Для перекладу історизмів та архаїзмів із вищенаведених прийомів можна вжити запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція (наприклад, фразу 仇を討つ /ада о уцу/, дослівний переклад якого «розбити ворога», перекладати як «помститися»), адаптація.

Отже, переклад застарілої лексики часто є проблемою для перекладача та перериває автоматичний переклад тексту. В ході перекладу важливо використовувати перекладацькі стратегії для створення адекватного та цілісного перекладу. Існують глобальна та локальні стратегії перекладу, різниця між ними в тому, чи цілого тексту вони стосуються, чи лише його частини. Також за рівнем пристосування тексту перекладу до аудиторії носіїв мови перекладу стратегії поділяють на форенізацію (очуження) та доместикацію (одомашнення). Для передачі тих частин тексту, які важко еквівалентно передати мовою перекладу, використовуються перекладацькі трансформації та прийоми. Важливими для

перекладу історизмів та архаїзмів є такі прийоми, як запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція та адаптація.

Висновки до розділу 1

У цьому розділі проаналізовано історизми та архаїзми як один із шарів лексики будь-якої мови, акцентуючи увагу на визначення та класифікацію застарілих слів в українській та японській мовах. Виявлено, що у японській мові нема точних відповідників до слів «історизм» та «архаїзм», але є багато слів на позначення шару застарілої лексики, кожне з яких має певну особливість, таку як позначення словом 古語/кого/ переважно застарілої лексики із класичної літератури або можливість описувати популярні неологізми, що вийшли з моди декілька років тому словом 廃語/хайго/.

Далі було опрацьовано літературу з приводу стратегій перекладу та виявлено, що архаїзми та історизми можуть перекладатися за допомогою як стратегії одомашнення, так і очуження, а також, що переклад окремих слів у тексті можна віднести до локальних стратегій перекладу. Також виявлено, що для перекладу застарілої лексики можна використовувати різноманітні перекладацькі трансформації та прийоми, такі як запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція та адаптація.

Завдяки таким дослідженням, ми готові розглядати історизми та архаїзми конкретніше, в умовах їх функціонування в японських казках.

РОЗДІЛ 2. РІЗНОВИДИ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ В ЯПОНСЬКИХ КАЗКАХ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

2.1. Японська казка, її особливості та різновиди

За визначенням, наданим у «Японська література: Хрестоматія. Том I (VII-XIII ст.)», «...казка є епічним, повістувальним художнім твором усного походження з вигаданою фабулою і сюжетом фантастичного, авантюрного чи побутового характеру» [Бондаренко, 2010, с.17]. Із цього визначення випливає, що, оскільки казка є усного походження, вона матиме багато різних варіантів залежно від оповідача. Саме тому у різних збірках казок одна казка, чи, скоріше, один казковий сюжет, може бути інтерпретований по-різному та мати певні відмінності. Наприклад, у одному варіанті поневіряння персонажа розписані детальніше, а в іншому більш жорстокі елементи сюжету опущені. Наприклад, у збірці «日本昔話 1 0 0 選» [稲田, 稲田, 1996] наведений варіант казки «カチカチ山»/качі-качі яма/, де танукі вбиває бабцю, варить з неї суп та обманює діда, змушуючи його без власного відома їсти суп зі своєї дружини. Оскільки казки найчастіше читаються батьками дітям, такий варіант може вважатися занадто жорстоким, і цензуруватися у багатьох виданнях, де танукі просто б'є бабцю по голові і втікає.

Казки як жанр усної народної творчості були цікавими для дослідників із різних країн, виокремлювалися школи, члени-учасники яких мали свій погляд на казкотворчість. У передмові до книги «Народний епос «Країни Сходу Сонця»» [Асадчих, 2012, с. 8-11] згадуються три школи, чітко відмінні за ідеєю того, звідки походять казки: міфологічна, представники якої вважали, що казки розвивалися з міфів, а міф є основою мистецтва; міграційна, основною ідеєю якої є зародження казкових сюжетів в Індії та їх подальша міграція в інші частини світу; та антропологічна, де, на відміну від міграційної, вважалося, що казкові сюжети зароджуються в кожному народі окремо, а їх схожість пояснюється схожістю психології, побуту та релігійних уявлень. Міфологічна школа

розвивалася, і з неї потім виникли символіко-міфологічна школа, заснована на «Теорії символів» Г. В. Крайцера, а також порівняльно-міфологічна школа, основними представниками якої є Якоб та Вільгельм Грімм. В Японії послідовниками цієї школи є такі дослідники казок, як Янагіта Куніо та Секі Кейго [Асадчих, 2012, с. 8-11].

Японським терміном, що відповідає українському «народна казка» є термін 昔話/мукашібанаші/. У статті «昔話» з Енциклопедії Ніппоніка [関, n.d.] зазначено, що поряд з терміном 昔話/мукашібанаші/, який раніше вважався академічним, для того, щоб вказати на казки в народі використовували такі слова, як 「ざっとむかし」 /дзатто мукаші/, 「とんとむかし」 /тонто мукаші/, 「むかし」 /мукаші/, 「むかしこ」 /мукашіко/, 「むかしがたり」 /мугашігатарі/ 「むんがたり」 /мунгатарі/ 「むんがて」 /мунгате/ 「むかしもん」 /мукашімон/.

Там же [関, n.d.] зазначено, що особливістю казки та відмінною рисою від інших є особливі початкові слова чи зачини, як «むかしむかし» /мукаші-мукаші/ (давно-давно) та кінцеві слова, як «これでいっちごさっけ» /коредейччигосакке/, що можна приблизно перекладати як «і жили вони довго і щасливо». Також Секі [n.d.] згадує, що казки в давнину були не повсякденним жанром, а розповідь казки була особливою подією, де слухачі мали також список сталих фраз, відмінних у різних місцевостях, якими вони мали відповідати казкарю.

Хоча казки і існують в різних варіантах, основні сюжети залишаються доволі легко впізнаваними. Тому вчені створювали різноманітні класифікації казок взагалі та японських казок зокрема. Однією із класифікацій казок, визнаних в усьому світі, є система Аарне, а пізніше Аарне-Томпсона. Згідно з початковою класифікацією Аарне, казки поділялися на три великі категорії: казки про тварин, власне казки (серйозні / автентичні) та смішні казки (анекдоти) [Aarne, 1910, с. 63]. За цими трьома типами була розроблена детальна класифікація. У 1928 році Стіт Томпсон розширив цю класифікацію, і вона стала описувати 3345 типів

казок, а кількість описаних казкових мотивів, яким було присвоєно свій індекс з номером та літерою, сягала сорока тисяч.

Щодо класифікації саме японських казок, у книзі «Японська література: Хрестоматія. Том I (VII-XIII ст.)» згадується, що за жанровими особливостями японські фахівці виділяють 笑い話/вараі-банаші/, お化け話/обаке-банаші/, 塞ぎ話/фусагі-банаші/, 知恵のある話/чіе-но ару ханаші/, 彦一話/хіко-ічі банаші/ (іноді 偉い人のお話/ерай хіто-но о-ханаші/) та 動物の話/добуцу-но ханаші/ [Бондаренко, 2010, с. 18].

笑い話/вараі-банаші/ – буквально «смішні розповіді». У словнику デジタル大辞泉 [n.d.-c] надається три визначення цього терміну, з них одне стосується казок, а дві інші описують анекдоти та веселі розмови. Щодо казок згадується, що часто сюжетом є розповідь про невдачі дурня або людини, що поспішає; також історія може бути по-смішному перебільшеною [笑い話, n.d.]. Прикладом казки в такому жанрі може бути «イモころがし» /імо корогаші/, «Катання картоплі»

お化け話/обаке-банаші/ – це страшні історії про перевертнів, привидів та монстрів. Як приклад такої казки можна назвати «雪女» /юкі онна/, «Снігова жінка».

塞ぎ話/фусагі-банаші/ – «розважальні казки», «розповіді, що займають час». Це історії, які розповідають, щоб розігнати нудьгу, або розважити дітей. У широкому сенсі до такого типу може відноситися справді велика кількість казок, наприклад, «桃太郎» /момотарō/ та «かちかち山» /качікачіяма/.

知恵のある話/чіе-но ару ханаші/ – «розповіді, в яких є розум», повчальні казки. Як приклад можна навести казку «こぶとり爺さん» /кобуторі джії-сан/, де є мораль, що щастя прийде до тих, хто працьовитий, не жадібний та не заздрисний.

彦一話/хіко-ічі банаші/ у Бондаренка [2010, с.18] описані як казки про героїв, близькі до 偉い人のお話/ерай хіто-но о-ханаші/ (розповіді про видатних людей). Однак, важливо ще зазначити, що 彦一/Хікоічі/ - це також і ім'я

конкретного казкового персонажа, про якого існують різні казки, деякі з яких можна знайти на веб-сайті Фукумусуме [Fukumusume, n.d.].

動物の話/добуцу-но ханаші/ – це казки про тварин, категорія, яка чітко виокремлена також і в українських казках. У такому типі історій тварини діють як люди та отримують певні людські риси характеру. Зазвичай мета таких казок – навчити чомусь дитину на прикладі історії про тварину чи пояснити якесь явище у природі. Прикладом казки такого типу можна вважати «京都カエルと大阪カエル»/кьōто каеру то ōсака каеру/.

Іншою важливою класифікацією японських народних казок є система, розроблена Куніо Янагітою [柳田, 1948]. Згідно з цією класифікацією, усі японські казки спершу поділялися на дві великі групи, серед яких потім виокремлювалися менші, більш вузькі категорії.

Першою з цих двох великих груп казок є 完形昔話/канкей мукашібанаші/ – казки з повною, або завершеною формою. Секі Кейго у статті «昔話» з Енциклопедії Ніппоніка [n.d.], порівнює 完形昔話/канкей мукашібанаші/ із групою автентичних казок із класифікації Аарне [関, n.d.]. Особливість цього типу казок полягає в тому, що тут розповідалося про життя головного героя, починаючи від народження чи містичної появи, продовжуючи його зростанням і зміцненням; далі йшла основна пригода, герой стикався з певними труднощами, проти завжди долав їх, а тоді казка закінчувалася, що асоціювалося з кінцем життя. Головний герой в таких казках мав людську подобу, і, хоча іноді мав якісь властивості, не притаманні звичайним людям (наприклад, надзвичайна сила), твариною зазвичай не був. Казки такого типу поділялися на такі групи залежно від сюжету: 誕生と奇瑞/танджьō то кідзуй/ – народження і дива, 不思議な成/фушігіна сейчьō/ – дивовижне зростання, 幸福なる婚姻/кōфукуна кон'ін/ – щасливий шлюб, 継子譚/мамаго тан/ – історії про нерідних дітей (пасинків/падчериць), 兄弟の優劣/кьōдай но юрецу/ – про порівняння між братами чи сестрами за рівнем здібностей/перевагами, 財宝発見/дзайхō хаккен/

– віднайдення скарбу, 厄難克服/якунан кōфуку/ – подолання зла або нещастя, 動物の援助/дōбуцу но енджьо/ – допомога від тварин, ことばの力/котоба но чікара/ – сила слова чи розмови, 知恵のはたらき/чіе но хатаракі/ – дія мудрості [柳田, 1948].

Другою великою групою казок за класифікацією Янагіти є 派生昔話/хасей мукашібанаші/ – похідні казки. У них зазвичай не описується життя героя повністю від народження, а фокус спрямований на певний епізод із життя; такі казки не є досконалим розкриттям героя, а є скоріше відгалуженням від казок з повною формою. До такого типу казок належать: 因縁話/інненбанаші/ – оповіді про карму чи причинно-наслідкові зв'язки, 化物語/бакемоногатарі/ – розповіді про чудовиськ, 笑話/вараібанаші/ або /шьōва/ – смішні історії, 鳥獸草木譚/чъōджіō кусакі тан/ – історії про тварин і рослин, а тако категорія «інші», куди належать історії, що мають ознаки як народних казок (昔話/мукашібанаші/), так і легенд (伝説/денсецу/) [柳田, 1948].

Отже, казка як жанр усної народної творчості вже давно цікава дослідникам у Японії та світі, та існували різні спроби описати походження казок та класифікувати їх сюжети та мотиви. Одними із найвідоміших класифікацій є система Аарне-Томпсона, а у японському середовищі знаковою була класифікація Янагіди Кунію. Історично, японські казки вирізнялися своїми повторюваними зачинами та кінцівками, традиційними відповідями аудиторії на слова казкаря, а також тим, що процес розповіді казки не був повсякденним дійством, а вимагав особливих умов.

2.2. Особливості вживання історизмів та архаїзмів у японських казках

Як вже зазначалося, історизми та архаїзми належать до пасивної лексики, яка майже не вживається у повсякденному спілкуванні і рідко вживається в сучасності взагалі. Однак, у казках можна помітити застарілу лексику, і на це є декілька причин.

По-перше, казки, як жанр усної народної творчості, є старими історіями та сюжетами, що передавалися із покоління в покоління. Іноді такий сюжет потребує використання історизма для пояснення історії. Часто у казках, особливо тих, де основними дійовими особами є люди, можна побачити реалії життя минувшини. По-друге, казки – це історії, які розповідаються в особливих умовах (особливо в давнину в Японії), і у цієї історії є мета тимчасово перенести слухача або читача в інший світ, який існував колись давно (むかしむかし/мукаші мукаші). Щоб створити такий світ для слухача, можуть використовуватися архаїзми замість повсякденних слів. По-третє, стандартні казкові зачини та кінцівки, а також фрази, якими оповідач перевіряв, чи слухачі зацікавлені і стандартні відповіді слухачів, не змінювалися протягом багатьох років, хоча і відрізнялися на різних територіях [関, n.d.]. Отже, казки доволі часто містять в собі певний відсоток застарілої лексики.

З іншого боку, іноді казки можуть і не мати застарілої лексики. Як вже було згадано, існує багато варіантів, як саме можна розказати той самий сюжет. У одному записі казки може зберігатися більше архаїзмів, у іншому їх може не бути взагалі. Причиною на це може бути той факт, що казки в сучасності найчастіше розповідаються маленьким дітям, яким зрозуміти застарілу лексику може бути важко.

Однак, історизми та архаїзми в японських казках можуть бути також корисним джерелом поповнення словникового запасу дітей. Іноуе Юрі [2015] стверджує, що вправи, спрямовані на обдумування учнями першого класу середньої школи архаїзмів, або слів, одне зі значень яких є застарілим, що зустрічаються у текстах, що вони читають за програмою, допоможе розширити їм словниковий запас застарілої лексики, що, як наслідок, допоможе їм легше розуміти класичні твори, що у Японії вивчаються в школі за програмою, починаючи із другого класу середньої школи [井上, 2015]. Отже, навіть якщо у певному варіанті казки зустрічаються архаїзми, батьки можуть обговорити це

слово з дитиною, що допоможе краще поринути в атмосферу казки та підготуватися до шкільної програми.

Також, у певних випадках застарілі слова легко сплутати з діалектизмами. Згідно з теорією концентричних діалектних кіл, яку висунув Янагіда Куніо у своїй праці 蝸牛考/かぎょく/ («Равлик») [1930], нові слова зазвичай з'являються у центрі певного регіону, а ближче до периферії усе ще залишаються старіші слова. Таким чином, слово, яке, наприклад, у столиці вже давно вийшло зі вжитку і вважається застарілим, може ще активно використовуватися у віддалених частинах країни, перейшовши в розряд діалектизмів. Тому, при дослідженні казки, записаної у якомусь віддаленому від адміністративного центру місці, важливо зважати, що слова, що можуть видатись застарілими, можуть належати до пласту активної лексики в тому регіоні, особливо це стосується граматичних форм.

У цій роботі було досліджено 9 казок японською мовою, включаючи два варіанти казки «桃太郎»/Момотарō/. За класифікацією Аарне [Aarne, 1910, с. 63] їх можна поділити так: до казок про тварин віднести キツネとカワウソ/кіцуне то қаваусо/, サルとお地蔵さま/сару то оджідзō-сама/, カチカチ山/качі-качі яма/, 江戸の蛙と京都の蛙/Едо но қаеру то Кьōто но қаеру/ та カメとイノシシ/каме то іношіші/; а до автентичних казок 小太郎島巡り/Котарō шімамегурі/, 桃太郎 /Момотарō/, 絵姿女房/есугата ньōбō/.

За класифікацією, наведеною у статті Бондаренка [Бондаренко, 2010, с. 18] до 動物の話/добуцу-но ханаші/ можна віднести キツネとカワウソ/кіцуне то қаваусо/, カチカチ山/качі-качі яма/, 江戸の蛙と京都の蛙/Едо но қаеру то Кьōто но қаеру/ та カメとイノシシ/каме то іношіші/. До 知恵のある話/чіе-но ару ханаші/ можна віднести 絵姿女房/есугата ньōбō/, 小太郎島巡り/Котарō шімамегурі/ та サルとお地蔵さま/сару то оджідзō-сама/. Казку 桃太郎 /Момотарō/ можна віднести до 偉い人のお話/ерай хіто-но о-ханаші/.

За класифікацією Янагіти [柳田, 1948] до 完形昔話/канкей мукашібанаші/ можна віднести 桃太郎/Момотарō/, а саме до 誕生と奇瑞/танджѐ то кідзуй/ – народження і дива. Казку 絵姿女房/есугата ньōбō/ можна віднести до підкатегорії 知恵のはたらき/чіе но хатаракі/. До категорії 派生昔話/хасей мукашібанаші/, підкатегорії 鳥獣草木譚/чъōджіō кусакі тан/ – історії про тварин і рослин відносяться キツネとカウソ/кіцуне то каваусо/, サルとお地蔵さま/сару то оджідзō-сама/, カチカチ山/качі-качі яма/, 江戸の蛙と京都の蛙/Едо но каеру то Кьōто но каеру/ та カメとイノシシ/каме то іношіші/. Казку 小太郎島巡り/Котарō шімамегурі/ можна віднести до 因縁話/інненбанаші/, адже герой зрештою страждає через свої вчинки. Це міг би бути приклад 完形昔話/канкей мукашібанаші/, однак Котарō не є позитивним персонажем та не отримує перемоги в результаті.

У результаті дослідження 9 казок японською мовою, включаючи два варіанти казки «桃太郎»/Момотарō/, було виявлено деякі часто повторювані граматичні форми, які можуть вважатися зараз архаїчними.

Форма おる/ору/ замість いる/іру/ вживається в 7 казках із досліджених 9. おる/ору/ вживалося як окремо у значенні «бути, існувати», так і як частина граматичної форми ~ておる/-теору/. Ця форма може вживатися в сучасній мові як скромна форма 謙讓語/кенджѐго/, однак у казках вона вживалася просто по ходу розповіді, коли інших ознак скромної мови не було, тому можна вважати це граматичним архаїзмом. Варто зазначити, що часто форми おる/ору/ та いる/іру/ могли вживатися в казках паралельно, а в деяких із них вживалися виключно в зачині «むかし、むかし、あるところに、おじいさんがおりました。」/мукаші, мукаші, ару токоро ні, оджіі-сан га орімашіта/ (з казки «サルとお地蔵さま»).

Іншою цікавою граматичною формою є заперечна частка ~ず/дзу/. У сучасному мовленні ця форма використовується в письмовому стилі である体/деару тай/. Однак казки, хоча вони зараз і записані, є жанром усної народної

творчості, а також у записаних версіях казок немає інших ознак цього стилю, тому можна також вважати використання частки \sim ず/дзу/ граматичним архаїзмом. У стандартній мові частка \sim ず/дзу/ почала перетворюватися на \sim ない/-най/ ще за епохи Едо [Кен, 2024].

Грамматичною формою, яка викликає труднощі у визначенні, чи вона архаїчна, чи діалектична, є \sim た/-та/ і \sim て/те/ форми дієслів, що закінчуються на \sim う/-у/ в словниковій формі, наприклад, 思うて/омоуте/, 言うた/іута/, 拾うて/хіроуте/. Ці форми є архаїчними в стандартній японській, проте також функціонують в кансайському діалекті. Важливо зазначити, що, 文語/бунго/ та 古語/кого/ (古典語/котенго/) базуються на класичних творах, особливо творах епохи Хейан, тому логічно що в регіоні Кьōто в діалектах збереглися саме ці форми, які в стандартній мові, заснованій на токійському діалекті, вважаються застарілими. І, хоча в деяких досліджених казках такі форми справді належать до застарілої мови, у дослідженому варіанті казки «桃太郎»/Момотарō/, записаному в префектурі Окаяма та «絵姿女房»/есугата ньōбō/, записаному в префектурі Тотторі, такі форми можна відносити до діалектизмів, адже згадані префектури підпадають під території, де поширені такі діалектичні форми.

Те ж можна сказати і про закінчення та \sim わい в мові персонажів, а також форми на кшталт 行きょうた, про які не вдалося знайти достатньо інформації. А от слова на кшталт こりゃ/коря/ та そりゃ/соря/ можуть бути архаїзмами, що походять із 近世日本語/кінсей ніхонго/, тобто використовувалися в період Едо, адже тоді однією з особливостей мови було подовження голосних звуків [Кен, 2024], і слово そりゃ/соря/ підходить під схему подовження голосних ряду あ/a/: それは/сорева/→そりゃあ/соря̄/→そりゃ/соря/. Тоді як закінчення \sim じゃ/-джя/ (\sim ちゃ) вже змінилося на \sim だ/-да/ в період Едо [Кен, 2024], отже, у казках це є залишком ще ранішої доби або діалектизмом.

З іншого боку, якщо замість \sim じゃ/-джя/ та \sim ず/дзу/ вживаються \sim や/-я/ та \sim ん/-н/ або \sim ん/-ну/, як наприклад, у словах できん/декін/, わからん

/вакаран/ та おらぬ/орану/, це скоріше вказуватиме на західні діалекти, хоча і може іноді виступати певним маркером старечої мови. Згідно з Ken [2024], такі закінчення слів з'явилися в регіонах Кьото та Ōсаки в ранньомодерній японській мові разом з тим, як в регіоні Едо з'явилися ~だ/-да і ない/-най/, що зараз є у стандартній японській.

Ще однією граматичною формою, застарілі варіанти якої були помічені в казках, є наказова форма. Як приклад можна навести такі слова, як 流れい /нагарей/ (припливи), 抱かせてみい/дакаσετε мій/ (дозволь мені спробувати тебе обійняти – також специфічне порівняння спонукальної форми 使役/шієкі/ та граматики ~てみる/-теміру/, спробувати щось зробити). Або інші цікаві наказові форми – なあれ/нааре/ (стань) та おくれ/окуре/, застаріле ください/кудасай/ – будь ласка (зробіть щось для мене).

ござる/годзару/, ~でござい/-дегодзай/ та інші варіанти цього слова також періодично зустрічалися в казках. У сучасній мові такі форми також зустрічаються в стилі 敬語/кейго/, однак у казках поряд з цими словами інших ознак 敬語/кейго/ помічено не було. Отже, можна зробити висновок, що це застаріла форма слів いる/іру/ та ある/ару/ (бути). Цікаво, що у сучасних медіа такі форми часто вживаються для стилізації під мову самураїв.

Щодо вживання історизмів та архаїзмів у казках загалом, було виявлено відмінності у вживанні застарілої лексики в казках про тварин та тих, де головними героями є люди. Середня кількість історизмів на одну казку, вжита у п'яти досліджених казках про тварин, є 0,6, а архаїзмів – 1,6. Тоді, як у чотирьох досліджених казках, де головними героями є люди (включаючи два варіанти казки «Момотаро») ця кількість становила 6 історизмів та 17,75 архаїзмів. Із цих результатів можна зробити висновок, що казки про людей багатші на застарілу лексику, ніж казки про тварин. Також можна зробити висновки, що архаїзми загалом більше вживаються в казках, ніж історизми.

Рисунок 2.1 Кількість застарілих слів у казках

У текстах досліджених казок серед архаїзмів були помічені усі самостійні частини мови, окрім числівника. Найбільше було іменників і їх вибірка найрізноманітніша. Наприклад, таке слово, як 小楊枝/койōджі/, що означає «зубочистка», є рідкісним і застарілим словом, замість якого зараз вживають 爪楊枝/цумайōджі/. Слово 茶袋/чябукуро/, що означає пакетик або мішечок для чаю, зараз замінене на гайрайго ティーバッグ/тіїбаггу/, що походить від англійського tea bag. Через зміни способу життя 茶袋/чябукуро/ більше асоціюється із традиційним мішечком для зберігання чаю, а не сучасними мішечком для його заварювання. Слово 妻こ/меко/, яке означає «дружина», було вжито у казці 絵姿女房/есугата ньōбō/, коли головний герой, лісоруб, був вуличним торговцем і гучним голосом співав пісню, закликаючи людей купувати в нього. Схоже слово 妻子/сайші/, що означає «дружина і діти» вживається і зараз, однак 妻こ/меко/ у значенні «дружина» є архаїзмом.

До іменників також можна віднести слово よろず/йородзу/, що було вжите у казці 小太郎島巡り/котарō шімамегурі/. Це слово має декілька значень, одне із

них «десять тисяч», сучасне 万/ман/, і у цьому значенні може відноситись до числівників. В інтернет-словнику Jisho [万, n.d.-a] також вказано, що у значенні «все» це слово може функціонувати як іменник та прислівник, але архаїзмом це слово є у значенні «різноманітні» та функціонує як іменник. У казці це слово вжите у фразі よろずわがまま強く/йородзу вагамама цуйоку/, що можна приблизно перекласти як «в усіляких проявах дуже впертий», або «різні прояви впертої свавільності дуже сильні», тому можна вважати, що в цьому випадку це слово функціонує як архаїзм.

Серед архаїзмів-дієслів, що вжито в досліджених казках, є слово ごろうじる/ご覧じる/горōджіру/, яке є цікавим тим, що це архаїчна почесна мова 敬語/кейго/. Зараз вживають ご覧になる з таким самим канджі, але читається і записується воно по-іншому. Ken [2024] наводить це слово як приклад 尊敬語/сонкейго/ (поважна мова), що вживали вищий та середній класи населення за доби Едо. Прикладом дієслова, яке може бути як архаїзмом, так і діалектизмом, є 去ぬ/іну/, що означає йти, залишати (місце), повертатися додому. В інтернет-словнику Jisho [去ぬ, n.d.-c] до більшості значень цього слова додана примітка, що воно архаїчне, але у значенні «повертатися додому» це слово функціонує в кансайському діалекті. Оскільки у казці «桃太郎»/момотарō/ (варіант 2) це слово, скоріше, вжито у значенні повертатися додому, а цей варіант казки записаний на заході Японії, можна вважати його діалектизмом, однак, у сучасній стандартній мові це слово у більшості значень є архаїзмом.

Архаїчний прикметник в досліджених казках знайдений був лише один, а саме あくる/акуру/ (вжито у сполученні あくる日/акуру хі/, «наступного дня»). Це слово є слабо застарілим та може вживатися у літературі та письмових, не розмовних текстах. Інші застарілі слова, що описували певні ознаки, фактично функціонували як іменники, тому до прикметників їх не віднесено.

Серед прислівників у двох казках зустрічалося застаріле слово ようよう/йōйō/, що означає «зрештою», «нарешті», а зараз замінене на ようやく/йōяку/,

やっと/ятто/ або とうとう/tōtō/. У японській мові існує багато омонімів до цього слова, деякі з них також застарілі (наприклад, 呦呦/йōйō/, крик оленя, плач), а деякі входять до складу активної лексики (як, наприклад, 洋々/йōйō/, широкий, безмежний).

Часто вживаним у казках займенником (5 казок з 9 досліджених), що вважається дещо застарілим, є わし/ваші/ у значенні «я» (а також форма множини – わしら/вашіра/). В інтернет-словнику Jisho [n.d.-b] вказано що це слово вживається людьми старшого віку, а в 古文辞書なら「Weblio 古語辞典」 [わし, n.d.], інтернет-словнику, де зібрані застарілі слова, та слова, що вживаються в класичній японській літературі, вказано, що це слово із 近世語 /кінсейго/, тобто ранньомодерної японської мови.

Ще одним займенником, що походить із 近世日本語/кінсей ніхонго/, є займенник другої особи однини お前さん/омае-сан/. Ken [2024] вказує, що за епохи Едо цим словом переважно користувалися люди середнього класу, тоді як люди вищого класу вживали あなた/аната/ – слово, звичайне для сучасного мовця, а люди нижчого класу (та іноді середнього) вживали おめへ/оме-е/ – слово, рідше вживане зараз саме в такій формі, що найчастіше буде сприйнятим за зневагу. Однак слово お前さん/омае-сан/ було вжите в казці キツネとカワウソ /кіцуне то каваусо/ як звичайне ввічливе звертання лисиці до видри. Можливо, це натяк, що ці тварини-персонажі казки провадили життя, схоже на життя середнього класу людей епохи Едо.

Окрім самостійних частин мови, у казках також були помічені вигуки, що зараз рідковживані та можуть вважатися застарілими. Наприклад, いざ/ідза/ замість звичного さあ/сā/, що приблизно означає «ну що ж». Також こはいかに /ко ва ікані/, який приблизно можна перекласти «А що ж це?», «Як же так?», та іноді може записуватись за допомогою канджі: 此は如何に. У інтернет-словнику

古文辞書なら「Weblio 古語辞典」[n.d.] приклади вживання цього виразу наведені ще з таких класичних творів, як «源氏物語»/генджі моногатари/.

Іншим вигуком, що потребує уваги, є エンヤコラサ/ен'якораса/, що можна навіть вважати частково пісенним, адже його можна зустріти в деяких традиційних піснях. У казці カチカチ山/качі-качі яма/ цей вигук використовується, коли заєць і танукі плывуть на річці під час опису того, як дерев'яний човен пливе, а глиняний човен тоне.

Також застарілими можуть бути не певні окремі слова, а сполучення слів, як, наприклад, 仇をとる/катакі о тору/, що означає «помститися», і зараз рідковживане, замість нього частіше вживають 復讐する/фукушю суру/.

Особливими фразами, що є не тільки архаїзмами, а й сталими виразами, характерними виключно для казок, є початкові й заключні фрази. Серед досліджених казок найбільш яскрава заключна фраза «むかしこっぽり»/мукаші коппорі/ зустрічається у казках 桃太郎/момотарō/ (версія 2, записана в префектурі Окаяма) та 絵姿女房/есугата ньōбō/, записаній у префектурі Тотторі. За словами автора статті 昔話の始まりと結びの句, «むかしこっぽり»/мукаші коппорі/ – заключна фраза казки, що характерна для префектури Тотторі (тоді як в Окаямі частіше вживають «むかしこっぷり»/мукаші коппурі/). Слово こっぽり/коппорі/ походить або є попередником слова きっぱり/кіппарі/, що означає «ясно», «чітко», «рішуче» та позначає те, що казка вже чітко закінчилася [ウシバ スおはなし会, 2018].

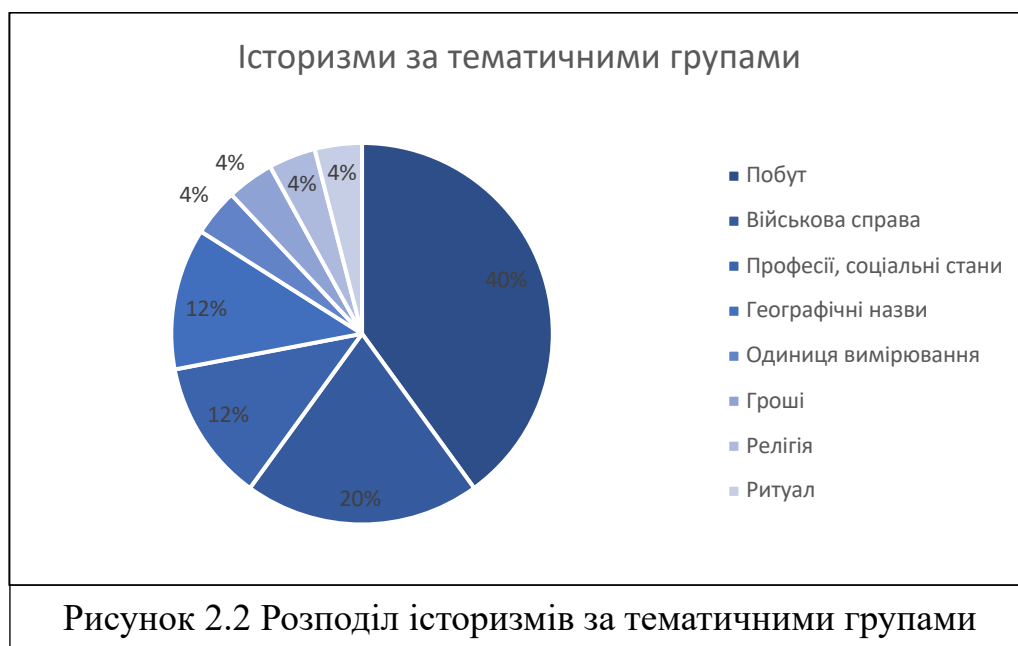
У японській мові доволі часто вживаються ономапопеї, особливо, якщо порівнювати з українською мовою. У казках можна знайти деякі приклади застарілої лексики такого типу, що зараз вже вийшли з ужитку. З цієї перспективи цікавою є казка 桃太郎/момотарō/, де в обох досліджених версіях під час опису того, як персик пливе по річці, вживаються дві різні ономапопеї, обидві зараз рідковживані або взагалі не вживаються у повсякденному спілкуванні. У першій версії, текст якої взятий із посібника «Народний епос «країни сходу сонця»»

[Асадчих et al., 2012, с. 69], вжито ономатопоєю つんぶらこ、つんぶらこ /цунбурако, цунбурако/, а у другій версії (взятій з книги «日本昔話 100選» [稲田, 稲田, 1996, с.282]), вжито ономатопоєю ドンブリ、カッシリ、スッコンゴウ /домбурі, кашшірі, сукконгō/, що також є застарілою, описує схожу сцену, але звучить по-іншому. У першій версії, можливо, мета була створити картину, де персик просто пливе, погойдуючись, а у другій персик пливе жвавіше, можливо, занурюючись і виринаючи, врізаючись в інші предмети.

Особливою групою архаїзмів є ті, які мають звуковий склад, ідентичний із сучасним словом проте записаний способом, який нині вийшов з ужитку. Оскільки в японській мові є дві абетки та система канджі, іноді одне слово може бути записаним по-різному, при цьому зберігаючи своє звучання та значення. Стосовно цього, можна згадати такі поняття історії японської мови, як 旧字体 /кюджітай/, 新字体/шінджітай/ та 歴史的仮名遣い/рекішітекі канадзукай/. Ці поняття виникли у зв'язку з реформою 1946 року, коли були затверджені законом нові правила використання кани (японської абетки), а старі правила почали називатися 歴史的仮名遣い/рекішітекі канадзукай/ [Breen, n.d.]. Що стосується 旧字体/кюджітай, то це канджі, що вживалися від епохи Мейджі і до 1946 року, коли був запроваджений список 当用漢字/тōйō канджі/, що обмежував вживання канджі до 1850, які стали називатися 新字体/шінджітай/ [Breen, n.d.]. Однак, слова з казок, що записані способом, відмінним від більш звичного для сучасного читача, складно чітко віднести до згаданих вище категорій, і їх простіше окреслити як графічні архаїзми.

Особливість графічних архаїзмів у казках у тому, що їх можна помітити, лише розглядаючи певну записану версію казки. Оскільки казки належать до усної народної творчості, при передаванні історії з уст в уста зазвичай проблем із графічними архаїзмами не виникає. Однак, оскільки в цій роботі досліджені саме конкретні записані версії казок, графічні архаїзми також були помічені. Наприклад, для написання слова «хвиля» вжито канджі 浪/намі/, тоді як зараз у цьому слові частіше вживається канджі 波. У іншому випадку замість звичного

канджі 行く /іку/ вжито 往く /іку/юку/, або слово «щастя», 幸せ/шіавасе/ записане 仕合わせ. У більшості випадках читання старіших канджі не відрізняється від сучасних, тому при розказуванні казки вголос різниця не помітна.

Історизми, на відміну від архаїзмів, не мають синонімів в сучасній мові, тому вони, за деякими винятками, переважно позначають предмети та поняття пов'язані з діяльністю людини. Як можна побачити з малюнку 2.2, серед 25 знайдених архаїзмів вдалося виділити такі тематичні групи: побут, військова справа, професії та соціальні стани, географічні назви, одиниця вимірювання, валюта, релігія та ритуали. Усі ці тематичні групи тісно пов'язані з життям та діяльністю людини, і речі, що вони описують, не можуть існувати без людського суспільства. Враховуючи, що історизми складають вагомую частину застарілої лексики, хоча і меншу за архаїзми, можна припустити, що застаріла лексика з'являється частіше у казках, де головними героями є люди, ніж у казках про тварин, саме через специфіку тем, які ці застарілі слова охоплюють.

Найбільшу частину історизмів, що з'являлися в досліджених казках, об'єднує тематика побуту. Побут – це широка тема, що охоплює багато понять, включаючи одяг, архітектуру, предмети та інструменти повсякденного користування. Одним із таких предметів є 印籠/інрō/ – коробочка при поясі для зберігання печаток і ліків, була в ужитку в період Едо. Ще одним схожим

історизмом є 紙帳/шічъō/ – паперова сітка проти москітів, особливий тип ширми. Іншим історизмом на позначення предмету побуту, що було поміщено в досліджених казках, є 臼/усу/ – ступа. Зараз для подрібнення і розтирання використовуються інші, часто автоматизовані пристрої, а ступа відходить у минуле. Іншим предметом, що зустрічається в казках і на даний момент може вважатися історизмом, є ほうろく/хōроку/ – глиняна посудина, в якій можна запікати чайне листя, кунжут, боби, сіль, та іншу розсипчасту їжу. У казці 絵姿女房/есугата ньōбō/ головний герой торгує такими посудинами в надії потрапити до маєтку феодала, що забрав його дружину, з чого можна зробити висновок, що такий посуд користувався деяким попитом у ті часи.

Наступною категорією за кількістю історизмів, знайдених у досліджених казках, є військова справа (5 історизмів). Туди входять слова на позначення японських воїнів давнини (士/ші/, 侍/самурай/), їх зброї (刀/катана/, 太刀/тачі/) та обладунків (兜/кабуто/). Наявність таких історизмів у казках можна пояснити тим, що періоди панування військового уряду (幕府/бакуфу/) були досить тривалими та вагомими для японської історії.

Однакова кількість історизмів, знайдена в досліджених казках (по три слова), потрапила в дві категорії: професій та соціальних станів і географічних назв. Щодо професій та соціальних станів, це були слова 家来/керай/, 殿様/тоносама/ та 見世物師/місемоноші/. 家来/керай/ позначає васала, послідовника, слугу, та стосується переважно епохи Едо. 殿様/тоносама/ – це феодалний лорд, даймьō (大名) та звертання до нього, також стосується періоду Едо. 見世物師/місемоноші/ – людина, що керує 見世物/місемоно/ – вуличним шоу періодів Едо та Мейджі.

Географічні назви можуть відноситись як до історизмів, так і до архаїзмів. У досліджених казках було знайдено такі географічні назви, що відносяться до застарілої лексики: 江戸/Едо/, 丹後/Танго/ та 京/Кьō/міяко/. Хоча про 江戸/Едо/ можна сказати, що це стара назва Тōкьō, однак є чітке розмежування між містом

江戸/Едо/ періоду Едо та містом Тōкьō сучасності, тому це слово віднесене до історизмів. Схоже можна сказати про 京/Кьō/міяко/. як назву міста, хоча тут варто додати що у цього слова також є значення «столиця» і стосується воно саме столиці Кьōто. 丹後/Тангō/ – історична провінція Японії, що відповідає теперішній півночі префектури Кіото, була розформована у результаті реформ 1876 року.

Серед інших тематичних груп історизмів, що були знайдені в досліджених казках лише по одному прикладу, є такі: одиниці вимірювання, гроші, релігія і ритуал. Щодо групи «релігія», то її можна вважати спірною, адже, наприклад, Рябоволенко [2009, с. 66] стверджує, що, на відміну від багатьох інших мов, у японській мові лексика, пов'язана з народною релігією 神道/шінтō/ залишається активною і досі через важливість цієї релігії і в сьогоденні. Однак, слово お堂 /одō/, що зустрічається в казці サルとお地藏さま/сару то оджідзō-сама/ по-перше, належить до буддизму, по-друге, позначає тип павільйону, або невеликого святого місця, які рідше будують зараз, проте активно будували в минулому, тому це слово можна вважати історизмом принаймні частково.

Словом з тематичної групи «одиниці вимірювання», знайденим у казці 小太郎島巡り/котарō шімамегурі/ є 尺/шяку/, міра довжини, що приблизно дорівнює 30,3 см. Хоча у досліджених казках і було знайдене лише одне таке слово, стародавні одиниці вимірювання займають певну частину пасивної лексики японської мови, як і багатьох інших мов, адже до використання метру, у багатьох країнах вживали інші, менш точні одиниці вимірювання, часто пов'язані з розміром певних природних об'єктів або частин тіла. Термін 尺/шяку/ також пов'язаний з частиною тіла, а саме із передпліччям. Це слово прийшло до Японії з Китаю як міра довжини, яка потім стала асоціюватися з приблизною довжиною передпліччя настільки, що японською мовою ліктьова кістка приблизно від періоду Едо почала називатися 尺骨/шяккоцу/. Уперше ліктьову кістку назвав словом 尺骨/шяккоцу/ Оцукі Гентаку (大槻 玄沢), на думку Лі [2013] через те, як у Стародавньому Римі лікоть був мірою довжини [李, 2013].

Лексику, що позначає гроші, у досліджених казках представляє історизм 錢 /сен/. У сучасному мовленні 錢/дзені/ може вживатися у значенні «дрібні гроші, монети», однак протягом історії це була окрема грошова одиниця, назва якої походить із китайської мови. Ще до 1954 року 錢/сен/ був грошовою одиницею, що складав одну соту єни, а ще раніше 錢/сен/ складав одну десяту 兩/рьō.

Останньою виділеною тематичною групою історизмів, є ритуали. Туди входить слово 切腹/сеппуку/, що позначає ритуальне самогубство через розрізання живота. Цей термін є історичним, адже такий вид самогубства стосувався переважно історичного військового класу самураїв та не актуальний у сьогоденні.

Хоча це не можна сказати про кожен помічений історизм та архаїзм у казках, але багато з них, а особливо, з історизмів, стосуються епохи Едо або були активно вживані саме в той час. Це можна пояснити або виникненням казки в епоху Едо, або видозміною початкового сюжету під реалії епохи Едо, адже цей період в історії був достатньо тривалим, а казки при передачі з уст в уста могли втрачати свою початкову форму.

Отже, у японських народних казках зустрічаються застаріле лексика, однак архаїзмів було знайдено більше за історизми. Також помітно, що кількість застарілої лексики значно більша у казках, головними героями яких є люди, ніж у казках про тварин. Історизми в казках можна поділити за такими темами: побут, військова справа, професії та соціальні стани, географічні назви, одиниця вимірювання, валюта, релігія та ритуали.

2.3 Особливості перекладу застарілої лексики в японських казках

В цій роботі досліджені способи перекладу історизмів і архаїзмів на прикладі восьми казок, перекладених І.П. Дзюбом та двох казок, перекладених О.І. Бондарем та С. Уемурую.

Способи перекладу застарілої лексики

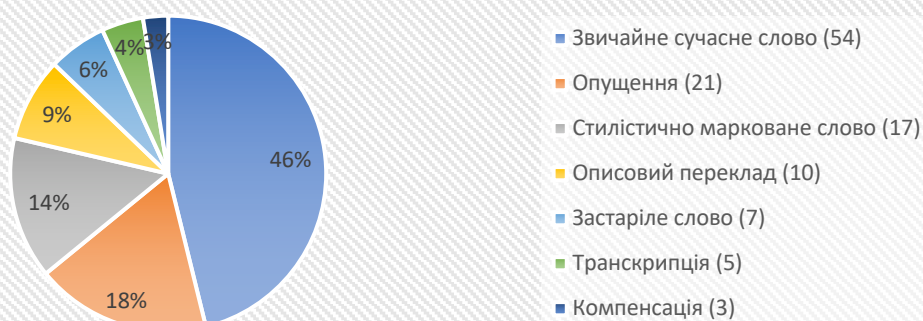

Рисунок 2.3 Способи перекладу застарілої лексики в перекладах І.П. Дзюба та О.І. Бондаря і С. Уемури

Переклад І.П. Дзюба

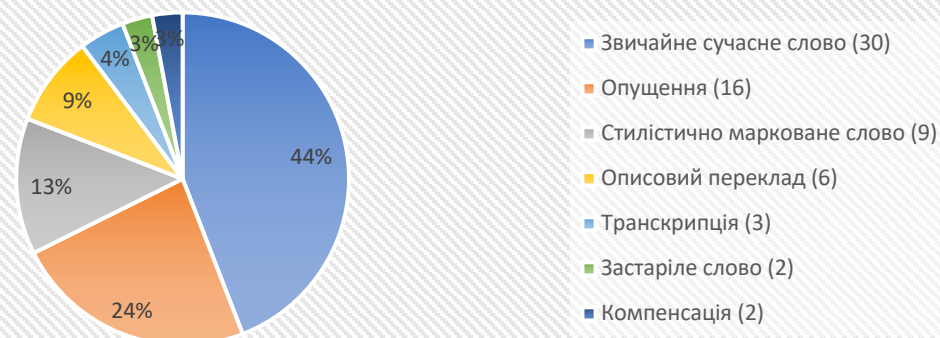

Рисунок 2.4 Способи перекладу застарілої лексики в перекладах І.П. Дзюба

Переклад О.І. Бондаря та С. Уемури

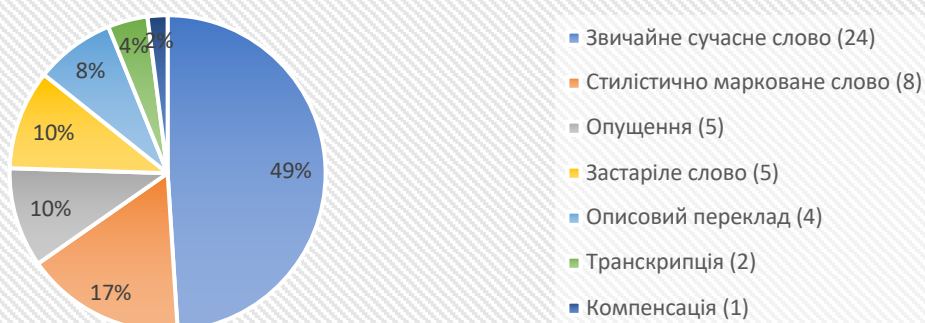

Рисунок 2.5 Способи перекладу застарілої лексики в перекладах О.І. Бондаря та С. Уемури

Загалом виділено сім способів, які перекладачі використовували для передачі сенсу і конотацій при перекладі історизмів та архаїзмів: переклад

застарілого слова за допомогою звичайного сучасного слова, опущення, підбір не застарілого, але стилістично маркованого слова або діалектизму, описовий переклад, підбір історизму або архаїзму з мови перекладу, транскрипція (іноді з приміткою з поясненням) та компенсація (спосіб перекладу, коли застаріле слово передане звичайним, але поруч у тексті інше звичайне слово передане застарілим або стилістично маркованим).

Згідно з малюнком 2.3, найбільше, а саме у 46% випадків, застарілі слова були передані звичайним словом. Це більш простий спосіб перекладу, який дозволяє донести до читача основне значення слова без побоювань, що читач може не знати застарілого або запозиченого слова. У деяких випадках підібрати застарілий або стилістично маркований варіант може бути майже неможливо, наприклад при перекладі японського わし/ваші/ – займенника першої особи однини, застарілого, або такого, що його вживають люди старшого віку. На відміну від японської мови, багатой на особові займенники, в українській мові є тільки один займенник першої однини «я», тому переклад архаїзму わし/ваші/ звичайним українським «я» є доречним в цьому випадку.

Навіть при перекладі застарілої лексики за допомогою звичайної сучасної могли використовуватися перекладацькі прийоми та трансформації. Наприклад, генералізація була використана, коли слово 太刀/тачі/ – довгий, великий бойовий японський меч передано словом «меч», адже 太刀/тачі/ є лише одним із видів японського меча. Однак у казці 小太郎島巡り/котарō шімамегурі/ для сюжету не було важливо знати, який саме тип меча був використаний, тому цей переклад можна вважати доречним.

Подібна ситуація спостерігається і у перекладі слова 茶袋/чябукуро/, що означає «мішечок для зберігання чаю». Слово було перекладене просто як «мішечок», однак це також для сюжету казки 小太郎島巡り/котарō шімамегурі/ не є важливим, адже в тому мішечку для чаю чаю не зберігалось.

Інша ситуація в перекладі тієї ж казки простежується із перекладом за допомогою генералізації слова 自害/джігай/, що означає самогубство (проведене

за допомогою меча, пістолета або іншої схожої зброї). У реченні це слово було передано як «був мертвий» що зміщує акцент із причини смерті на сам факт смерті. Цей вибір перекладу може бути пояснений тим, що далі по тексті перекладу згадано, що персонаж «відібрав собі життя».

Також помічено, що у обох перекладачів, окрім генералізації, при перекладі застарілої лексики сучасними словами мови перекладу також використовувалася транспозиція. Наприклад, у Дзюба в перекладі казки 小太郎島巡り/котарō шімамегурі/ слово 合戦/гассен/, що означає «битва» і у казці є іменником, перекладено як «билися між собою». Слово билися є дієсловом, і помітно, що відбулася транспозиція, адже слово, що було іменником в оригіналі, було передано дієсловом під час перекладу.

Другим за частотою способом перекладу загалом та у досліджених перекладах І. Дзюба (у Бондаренка та Уемури цей спосіб є третім за частотою в досліджених казках) є опущення. Наприклад, слово 尺/шяку/ в казці 小太郎島巡り/котарō шімамегурі/, в оригіналі зустрічається у фразі 一二尺の草の下に/ічі-ні шяку но куса но шіта ні/, що буквально означає «під травою висотою в один-два шяку», в перекладі Дзюба опущено, і ця фраза звучить як «у траві». Чи справді слово 尺/шяку/ тут не важливе для повноцінного розуміння – це спірне питання, адже, хоча загалом висота трави не важлива для сюжету, вона надає контексту щодо масштабу світу маленьких людей, на чий острів Котарō потрапив, адже, у цьому випадку, те, що для нього трава, для цього світу є деревами.

У досліджених перекладах Бондаря і Уемури на другому місці за частотою є підбір стилістично маркованих слів для перекладу застарілих (загалом серед усіх досліджених перекладів цей спосіб є на третьому місці). Такий переклад є цікавим та доречним, адже не тільки полегшує завдання перекладачеві, знімаючи обов'язок шукати саме слово, що вийшло з ужитку, але й зберігає специфічний колорит та конотації, якщо підібраний вдало. Одним із найяскравіших прикладів перекладу за допомогою стилістично маркованого слова, є переклад слова 大将/тайшьō/ у різних казках. Це слово позначає військового командира чи генерала

минувшини. В перекладах Дзюба у казці 小太郎島巡り /котарō шімамегурі/ воно перекладене як «полководець», що має конотацію урочистості, піднесеності та певної асоціації з героями давнини. У казці 桃太郎/момотарō в перекладі Дзюба воно вже перекладене як «вожак», що вже має інші конотації, адже у своєму нейтральному значенні означає лідера угруповання тварин. Отже, коли головний серед 鬼/оні/ названий «вожаком», це наводить на певну асоціацію зі зграєю тварин, можливо, на певну нецивілізованість. У перекладі Бондаря і Уемури казки 桃太郎/момотарō/ 大将/тайшьō/ перекладено як «головний анциболот». Тут особливість у тому, що 鬼/оні/ загалом перекладено як «анциболоти», що вже наводить на певні яскраві асоціації, і 大将/тайшьō/ в цьому випадку перекладу також із військовою справою не асоціюється.

У контексті цієї роботи, найцікавішим для дослідження способом перекладу застарілої лексики є підбір історизму або архаїзму з мови перекладу. Таким способом перекладено порівняно невеликий відсоток застарілої лексики (6% загалом, 3% у Дзюба та 10% у Бондаря та Уемури), однак, там, де це можливо, вдало підібраний відповідник дозволяє, поряд зі значенням, передати контекст того, що це давня розповідь та надати особливого колориту історії. Прикладом такого перекладу, є передача Дзюбом поняття 見世物師/місемоноші/ як «хазяїн балагана», де «балаган» можна вважати застарілим та рідковживаним у сучасній мові. Або те, як 殿様/тоно-сама/ у Бондаря та Уемури переданий як «його ясновельможність», де «ясновельможність», відповідно до визначення, наданого у «Словнику української мови», є шанобливим звертанням до панів та поважних осіб або словом, що вживається при розмові про них [Білодід, 1980]. У цьому випадку можна говорити про стратегію одомашнення, адже асоціація з панами та гетьманами відрізняється від асоціації із даймьō та самураями, однак багато інших конотацій та історичний колорит зберігаються.

Іншими способами перекладу застарілої лексики, вжитими в досліджених казках, є описовий переклад, що допомагає добре пояснити значення аудиторії, хоча може і не залишити яскравого враження про колорит, транскрипція, що є

яскравим прикладом очуження та часто поєднується із поясненням у примітках та компенсація, за якої застаріле слово можуть передати як звичайне, при цьому передавши інше звичайне слово, що поряд стилістично маркованим або застарілим. Також, при частому повторенні певного слова в тексті оригіналу, у перекладі, для уникнення тавтології можуть використовуватися займенники (він, вона та ін.).

Отже, перекладачі Дзюб та Бондар і Уемура загалом користувалися сімома способами передачі застарілої лексики при перекладі, при цьому найпоширенішим способом було використання звичайного сучасного слова при перекладі. Способом використання історизму або архаїзму з мови перекладу передано 6% усієї застарілої лексики казок. Усі способи служать певній меті та допомагають передати зміст оригіналу при перекладі з найменшою кількістю викривлень.

Висновки до розділу 2

У другому розділі були розглянуті японські народні казки як жанр усної народної творчості та досліджено особливості вживання у їх текстах історизмів та архаїзмів, а також особливості перекладу такої лексики на прикладі перекладів казок І. Дзюба та О.І. Бондаря і С. Уемури.

Виявлено, що у казках зустрічається більше архаїзмів, ніж історизмів, а також, що архаїзми в казках можуть належати до майже будь-якої з частин мови. Історизми у казках було поділено за тематичними групами.

При дослідженні перекладів було виявлено основні способи, якими можна передати застарілу лексику, і найпоширенішим способом, що вжили перекладачі, це використання звичайного сучасного слова для передачі саме змісту, а не конотацій. Цікавим способом перекладу також є вживання сучасного але стилістично маркованого слова, що певною мірою дозволяє передати колорит твору оригіналу. Застарілі слова були вжиті лише при перекладі 6% історизмів та архаїзмів, але доволі популярним способом (18%) було опущення слів, що були застарілими в оригіналі під час перекладу.

Таким чином, дослідження показало, що історизми та архаїзми у казках зустрічаються та можуть бути передані різними способами у перекладі.

ВИСНОВКИ

Дипломна робота має на меті проаналізувати архаїзми та історизми у японських казках та визначити, якими способами перекладачі здійснюють переклад цих лексичних одиниць у таких творах.

У першому розділі було проаналізовано літературу, що стосується понять історизм та архаїзм, японськомовну літературу, що стосується застарілої лексики та дослідити теоретичний аспект перекладу архаїчних мовних одиниць. Виявлено, що в українській мові різні дослідники класифікують застарілу лексику по-різному, наприклад, іноді історизми вважають за підкатегорію архаїзмів, іноді за окрему категорію застарілої лексики. Термінологія японської мови, що описує застарілу лексику, широка та складається з таких слів: 廢語 /хайго/, 死語/шіго/, 古語/кого/, 歴史語/рекішіго/, та 文語/бунго/, де перші чотири можуть стосуватися як історизмів, так і архаїзмів, а 文語/бунго/ – це мовний стиль, що описує письмову мову до епохи Мейджі.

Також було описано такі стратегії перекладу, як очуження та одомашнення та наведено приклади перекладу застарілої лексики за таких стратегій. Описано те, як перекладацькі прийоми можуть використовуватись під час перекладу архаїзмів та історизмів.

У другому розділі досліджено вживання архаїчної лексики в японських народних казках та особливості її перекладу. Спершу наведено особливості казок як жанру усної народної творчості та японських казок зокрема. Далі було описано архаїзми та історизми, що зустрічалися у японських казках, наведено приклади, що ілюструють, що казки не тільки багаті на застарілу лексику, а ще й містять архаїзми, виражені майже кожною частиною мови, а також класифіковано знайдені у казках історизми за такими тематичними групами: побут, військова справа, професії та соціальні стани, географічні назви, одиниця вимірювання, валюта, релігія та ритуали. Виявлено, що застаріла лексика була вжита у всіх досліджених казках принаймні по одному разу, однак у казках, де головними героями є люди, її було значно більше, ніж у казках про тварин. Далі досліджено

переклади японських казок І. Дзюба та О. Бондаря і С. Уемури, та виявлено що найчастіше застарілі слова перекладені звичайними сучасними словами мови перекладу, а застарілі слова при перекладі були вжиті лише у 6% випадків. Описано інші способи, за допомогою яких перекладачі передавали зміст та колорит твору оригіналу, перекладаючи архаїчну лексику.

Результати дослідження показали, що, незважаючи на те, що історизми та архаїзми відносяться до шару пасивної лексики, їх легко можна знайти у казках. Також, що переклад архаїчних лексичних одиниць може бути здійснений різними способами, що слугують досягненню різних перекладацьких цілей.

Є потенціал для подальших досліджень цієї теми, наприклад, для вивчення сприйняття різних варіантів перекладу архаїчної лексики дітьми, які є основною аудиторією казок. Також можна розширити корпус досліджуваних текстів як оригіналів японських казок, так і їх перекладів, можливо, порівнюючи українські переклади з перекладами на інші мови. Результати цього дослідження можуть бути корисними для укладання практичних рекомендацій для студентів-перекладачів при роботі з архаїзмами та історизмами.

Таким чином, незважаючи на те, що історизми та архаїзми відносяться до шару пасивної лексики, дослідження таких лексичних одиниць є актуальним, а дослідження способів перекладу може допомогти у подальших перекладах творів, що використовують історизми та архаїзми, зважаючи на аудиторію читачів та основну мету твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторський колектив (2007), Літературознавчий словник-довідник (Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І., Ред.) (2-ге вид.). ВЦ «Академія». 752 с.
2. Асадчих О.В. (2012). Передмова. Асадчих О.В. Дзюб І.П., Катаока Х. Народний епос «країни сходу сонця». Видавничий дім Дмитра Бураго. с. 5-19.
3. Асадчих О.В. Дзюб І.П., Катаока Х. (2012). Народний епос «країни сходу сонця». Видавничий дім Дмитра Бураго. 184 с.
4. Білодід, І. (науковий керівник) (1980). *ЯСНОВЕЛЬМОЖНІСТЬ*. Словник української мови. [Електронний ресурс]. Наукова думка. Режим доступу: <https://sum.in.ua/s/jasnoveljmozhnistj> (14.06.2025)
5. Бондаренко І.П. (2010). Японські народні казки. Бондаренко І.П., Осадча Ю.В. (Ред.) Японська література: Хрестоматія. Том I (VII-XIII ст.). Видавничий дім Дмитра Бураго. с. 17-23.
6. Волков, А. (2001). Архаїзм. Волков, А., Бойченко, О., Зварич, І, Іванюк, Б, Рихло П. (Ред.) Лексикон загального та порівняльного літературознавства (с. 46). Золоті литаври. 634 с.
7. Журавель Т. В., Хайдарі Н. І. 2015. Поняття перекладацьких трансформацій та проблема їх класифікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2015 № 19 том 2
8. Комарницька, Т.К., Комісаров К.Ю. (2012). Сучасна японська літературна мова: теоретичний курс: в 2 т. Т. 1. Видавничий дім Дмитра Бураго.
9. Кочерган, М.П. (2001). Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. ВЦ «Академія». 368 с.

10. Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л.Ю. (2001) Сучасна українська мова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Наукова думка. 400 с.
11. Рябоволенко І.В. (2009). Функціональні особливості застарілої лексики японської мови. (Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка) [Електронний ресурс]. Академічні Тексти України. Режим доступу: <https://uacademic.info/ua/document/0410U003869> (дата звернення: 15.04.2025)
12. Селіванова О.О. (2011). Лінгвістична енциклопедія. Довкілля-К. 844 с. ,
13. Селіванова, О. (2006). Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Довкілля-К. 716 с.
14. Aarne, A. (1910) Verzeichnis der Märchentypen: mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet. Suomalainen tiedeakademian toimituksia.
15. Bell R. (2001). Psycholinguistic/cognitive approaches to translation. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Routledge. с. 185-190.
16. Breen, J. (n.d.). Writing reforms in modern Japan. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.sljfaq.org/afaq/written-language-reforms.html> (дата звернення: 14.06.2025)
17. Hukumusume.com. (n.d.). 彦一. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://hukumusume.com/douwa/pc/jap/terakoya/102.htm> (дата звернення 04.06.2025)
18. Jisho.org (n.d.-a). 万. Jisho.: Japanese Dictionary. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jisho.org/word/%E4%B8%87-1> (дата звернення: 13.06.2025)
19. Jisho.org (n.d.-b). 農. Jisho.: Japanese Dictionary. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jisho.org/word/%E5%84%82> (дата звернення: 13.06.2025)

20. Jisho.org (n.d.-c). 往ぬ. Jisho.: Japanese Dictionary. [Электронный ресурс].
Режим доступа: <https://jisho.org/word/%E5%BE%80%E3%81%AC> (дата
звернення: 13.06.2025)
21. Ken. (2024). 解説【江戸時代（近世）の日本語・言葉】—文法や表
記、発音、語彙を分かりやすく—[Электронный ресурс]. KEN 書店.
Режим доступа: [https://houjouwomamorenakatta.com/edojidai-
nihongo/11068/](https://houjouwomamorenakatta.com/edojidai-nihongo/11068/) (дата звернення: 13.06.2025)
22. Kibita (2000). 投稿! ナウな死語辞典 [Электронный ресурс] Режим
доступу: <http://www.orange.ne.jp/~kibita/dwd/dwddic1.html#num> (дата
звернення: 20.05.2025)
23. Seguinot C. (1989). The Translation Process. HG Publications. 98 с.
24. Venuti L. (2001). Strategies in translation. Routledge Encyclopedia of
Translation Studies. Routledge. с. 57-60
25. Venuti, L. (2018). The translator's invisibility: A history of translation (Third
edition). Routledge, Taylor & Francis Group.
26. Vinay, J.-P., Darbelnet, J. (1958/2000). A methodology for translation. In L.
Venuti (Ed.) The Translation Studies Reader. Routledge. (pp. 84–93)
27. Ушибасо-о-наши-кай. (2018). 昔話の始まりと結びの句. [Электронный
ресурс]. Режим доступа: [https://ushibus-ohanashi.cocolog-
nifty.com/blog/2018/07/post-1b0b.html](https://ushibus-ohanashi.cocolog-nifty.com/blog/2018/07/post-1b0b.html) (14.06.2025)
28. デジタル大辞泉 (n.d.-a). 古語. デジタル大辞泉. [Электронный ресурс] 小
学館 . Режим доступа:
<https://kotobank.jp/word/%E5%8F%A4%E8%AA%9E-500277#w-500277>
(дата звернення 06.05.2025)
29. デジタル大辞泉 (n.d.-b). 死語. デジタル大辞泉. [Электронный ресурс] 小
学館 . Режим доступа:
<https://kotobank.jp/word/%E6%AD%BB%E8%AA%9E-72990#w-518494>
(дата звернення 06.05.2025)

30. デジタル大辞泉 (n.d.-c). 笑い話. デジタル大辞泉. [Електронний ресурс]
小 学 館 . Режим доступу:
<https://kotobank.jp/word/%E7%AC%91%E3%81%84%E8%A9%B1-665611#w-665611> (дата звернення 09.05.2025)
31. デジタル大辞泉 (n.d.-d). 廃語. デジタル大辞泉. [Електронний ресурс] 小
学 館 . Режим доступу:
<https://kotobank.jp/word/%E5%BB%83%E8%AA%9E-598702#w-598702>
(дата звернення 06.05.2025)
32. デジタル大辞泉 (n.d.-e). 文語. デジタル大辞泉. [Електронний ресурс] 小
学 館 . Режим доступу:
<https://kotobank.jp/word/%E6%96%87%E8%AA%9E-128428#w-623134>
(дата звернення 07.05.2025)
33. 井上 祐里 (2015). 古典からつなげる語彙教育 —語の意味変化に着目して—. 学芸国語教育研究.33 卷 c.76-67
34. 稲田浩二, 稲田和子(編) (1996). 日本昔話 100選. 講談社.
35. 関 敬吾 (n.d.). 昔話. 日本大百科全書(ニッポニカ) [Електронний
ресурс]. 小 学 館 . Режим доступу
<https://kotobank.jp/word/%E6%98%94%E8%A9%B1-140261#w-1599017>
(дата звернення: 08.05.2025).
36. 古文辞書 - Weblio 古語辞典. (n.d.). わし. [Електронний ресурс] Режим
доступу: <https://kobun.weblio.jp/content/%E3%82%8F%E3%81%97> (дата
звернення: 15.05.2025)
37. 広辞苑 (1998). 広辞苑. (第 6 版). 岩波書店.
38. 佐藤 武義 (Ред.), (1995) 『概説 日本語の歴史』 朝倉書店.
39. 阪倉篤義(n.d.). 廃語. 日本大百科全書(ニッポニカ) [Електронний ресурс].
小 学 館 . Режим доступу:

<https://kotobank.jp/word/%E5%BB%83%E8%AA%9E-598702#w-1576483>

(дата звернення: 06.05.2025).

- 40.山口佳紀 (n.d.). 古語.日本大百科全書(ニッポニカ) [Електронний ресурс]. 小学館 . Режим доступу

<https://kotobank.jp/word/%E5%8F%A4%E8%AA%9E-500277#w-1534672>

(дата звернення: 06.05.2025).

- 41.松本克己(n.d.). 死語.日本大百科全書(ニッポニカ) [Електронний ресурс]. 小学館 . Режим доступу

<https://kotobank.jp/word/%E6%AD%BB%E8%AA%9E-72990#w-1541933>

(дата звернення: 06.05.2025).

- 42.精選版 日本国語大辞典 (n.d.-a) 古語. 精選版 日本国語大辞典 [Електронний ресурс].. 小学館 Режим доступу:

<https://kotobank.jp/word/%E5%8F%A4%E8%AA%9E-500277#w-1964637>

(дата звернення: 06.05.2025).

- 43.精選版 日本国語大辞典 (n.d.-b) 死語. 精選版 日本国語大辞典 [Електронний ресурс].. 小学館 Режим доступу:

<https://kotobank.jp/word/%E6%AD%BB%E8%AA%9E-72990#w-1987283>

(дата звернення: 06.05.2025).

- 44.精選版 日本国語大辞典 (n.d.-c) 廃語. 精選版 日本国語大辞典 [Електронний ресурс].. 小学館 Режим доступу:

<https://kotobank.jp/word/%E5%BB%83%E8%AA%9E-598702#w-2083862>

(дата звернення: 06.05.2025).

- 45.精選版 日本国語大辞典 (n.d.-d) 文語. 精選版 日本国語大辞典 [Електронний ресурс].. 小学館 Режим доступу:

<https://kotobank.jp/word/%E6%96%87%E8%AA%9E-128428#w-2109878>

(дата звернення: 07.05.2025).

46. 柳田 國男 (監修), 日本放送協会 (編) (1948). 日本昔話名彙. 日本放送出版協会. 339 с.
47. 柳田 國男(1930/1980)蝸牛考. 岩波書店. 236 с.
48. 李 強 (2019). 解剖学骨名「尺骨」の由来を巡って医学文化史の世界を瞥見する. (学校法人物療学園 大阪物療大学). 大阪物療大学紀要 (第2巻). [Електронний ресурс]. Режим доступу:
https://www.jstage.jst.go.jp/article/bcokiyo/2/0/2_KJ00009180519/_article/-char/ja/ (дата звернення: 14.06.2025)
49. 林 大 (n.d.) 改訂新版 世界大百科事典 [Електронний ресурс]. 平凡社. Режим доступу: <https://kotobank.jp/word/%E6%96%87%E8%AA%9E-128428#w-1203353> (дата звернення: 07.05.2025).

Джерела для аналізу

1. Асадчих О.В. Дзюб І.П., Катаока Х. (2012). Народний епос «країни сходу сонця». Видавничий дім Дмитра Бураго. 184 с.
2. 稲田浩二, 稲田和子 (編) (1996). 日本昔話 100選. 講談社.
3. 稲田浩二, 稲田和子 (編) (2010). Момотаро. (Бондар, О.І., Уемура, С., Пер.). Японська література: Хрестоматія. Том I (VII-XIII ст.). Видавничий дім Дмитра Бураго. (Оригінал опубліковано 1996 р.) с.29-33
4. 稲田浩二, 稲田和子 (編) (2010). Портрет дружини-красуні. (Бондар, О.І., Уемура, С., Пер.). Японська література: Хрестоматія. Том I (VII-XIII ст.). Видавничий дім Дмитра Бураго. (Оригінал опубліковано 1996 р.) с. 26-29

ДОДАТОК

Переклад І.П. Дзюба

サルとお地蔵さま (Мавпи й божество Дзідзо)

Історизми (1)

Номер	Слово	Тема	Переклад	Спосіб перекладу
1	お堂	релігія	храм	Звичайне слово

Архаїзми (2)

1	わし	займенник	я	звичайне
2	あくる (日)	прикметник	Наступного дня	звичайне

キツネとカワウソ (Як лисиця дружила з видрою)

Архаїзми (1)

1	お前さん	Займенник	видронько	Стилістично марковане
---	------	-----------	-----------	-----------------------

カチカチ山 (Як заєць відомстив танукі)

Архаїзми (4)

1	ほんにまあ	вигук		опущено
2	おじいさな	іменник	діду	звичайне
3	仇 (かたき) をとる	фраза	помщуся	звичайне
4	エンヤコラサ	вигук		опущено

江戸の蛙と京都の蛙 (Як жаби подорожували)

Історизми (2)

1	江戸	Географічна назва	Едо (з приміткою)	Транскрипція з приміткою
2	屋敷	побут	будівлі	Звичайне слово

カメとイノシシ (черепаха й кабан)

Архаїзми (1)

1	わし	займенник	я	звичайне
---	----	-----------	---	----------

小太郎島巡り (Мандри Котаро)

Історизми (14)

1	丹後 (たんご)	Географічна назва	Провінція Танго	транскрипція
2	尺 (しゃく)	Одиниця вимірювання		опущено
3	チョンマゲ	побут	кіски	звичайне
4	士 (し)	Військова справа	вояки	Стилістично забарвлене
5	兜 (かぶと)	Військова справа	шолом	звичайне
6	太刀 (たち)	Військова справа	меч	Звичайне, генералізація
7	印籠 (いんろう)	побут	- Коробочка при поясі - коробочка	-описовий -звичайне
8	かや	побут		опущено
9	紙帳 (しちょう)	побут	паперова сітка проти москітів	описовий
10	侍 (さむらい)	Військова справа	карлик	Застаріле, контекстуальна заміна
11	万金丹 (まんきんたん)	побут		опущено
12	切腹する (せっぷく)	ритуал	відбирають собі життя по-самурайському	Описовий переклад, включаючи історизм-реалію «самурай»
13	見世物師 (みせものし)	Професії, соціальні стани	хазяїн балагана	Застаріле
14	錢 (せん)	Гроші	невеликі гроші	Звичайне

Архаїзми (32)

1	よろず	іменник	архаїзмом не передано, але можна вважати, що була вжита компенсація, бо далі в тексті вжитий фразеологізм	компенсація
---	-----	---------	---	-------------

			«пускав повз вуха»	
2	櫓 (ろ)	іменник		опущено
3	雉子 (きじ・きぎす)	іменник	фазан	звичайне
4	浪路 (なみじ)	іменник		опущено
5	波間 (なみま)	іменник	Над хвилями	звичайне
6	諸所 (しょしょ)	іменник	Заглядаючи у всі закутки	Стилістично марковане
7	いく万疋 (いくまんびき)	Застаріле написання лічильного суфікса	безліч	звичайне
8	結う (ゆう)	дієслово		опущено
9	小楊枝 (こようじ)	іменник		опущено
10	廻す	Дієслово, старий варіант написання	Розмахували	звичайне
11	合戦 (がっせん)	іменник	билися між собою	Звичайне, транспозиція
12	大将 (たいしょう)	іменник	- полководець -його	- Стилістично марковане -уникнення тавтології
13	いざ	вигук		опущено
14	浪 (なみ)	Іменник, застаріле написання		опущено
15	ようよう	прислівник		опущено
16	荒島 (あらしま・あれじま)	іменник	Не побачив ні людей, ні їхніх осель	описовий
17	沙原 (すなはら)	іменник		опущено
18	禁じる (きんじる) (у значенні «стримувати емоції»)	дієслово	тремтів	звичайне
19	蚤 (のみ)	Іменник, застаріле написання	блоха	звичайне
20	大人 (たいじん)	іменник	-велетень -них	-звичайне -уникнення тавтології

21	心地 (こち)	Іменник, атеджі	подумав	Звичайне, транспозиція
22	富士の山 (ふじのや ま)	Іменник, застаріле написання	гора Фудзі	транскрипція
23	おっかさん	Іменник	Мамо	звичайне
24	茶袋 (ちゃぶくろ)	Іменник	мішечок	Звичайне, генералізація
25	仕合わせ (しあわせ)	Імеенник, застаріле написання	радий- радісінський	Стилістично- марковане, транспозиція
26	うさ	Іменник	смуток	звичайне
27	こはいかに	вигук	дивна річ	звичайне
28	予て	Прислівник		опущено
29	自害 (じがい)	Іменник	був мертвий	Звичайне, генералізація
30	辱しめ (はずかしめ)	Іменник	ганьба	Стилістично марковане
31	往く (いく・ゆく)	Дієслово, застаріле написання	возили	Звичайне
31	小戸 (おど)	Іменник		опущено
31	片輪 (かたわ)	Іменник, зараз пейоративне	отакий маленький	Описовий
32	ごろうじる / ご覧じる	Дієслово	ви тільки погляньте	Звичайне

桃太郎 (Момотаро, або Хлопчик-Персик)

Архаїзми (5)

1	わしら	займенник	Нас, , але вжито «стара»	компенсація
2	つんぶらこ、つ んぶらこ	ономатопея	злегка погойдуючись	Описовий
3	酒盛り (さかも り)	Іменник	пиячили за столом	Стилістично маркований
4	大将 (たいしょ う)	Іменник	вожак	Стилістично маркований
5	それひけ、わっ しよい	Вигук		Опущено

Історизми (3)

1	はかま	Побут	шаровари	стилістично марковане
2	刀	Військова справа	меч	звичайне
3	家来 (けらい)	Професії, соціальні стани	слуга	звичайне

Переклад О.І. Бондаря та С. Уемури

桃太郎(Момотаро)

Архаїзми (23)

1	こる	Дієслово	рубав ліс	Звичайне
2	ドンブリ、カッシリ、スッコングウ	Ономатопея	хлюп-хлюп	Стилістично марковане
3	こりゃ	Вигук/займенник	- от тобі й раз -це	- Стилістично марковане -Звичайне
4	灼 (しゃく)	Іменник		Опущено
5	たんと	Прислівник		Опущено
6	みな	Займенник		Опущено
7	背な当て (せなあて)	Іменник	наплічники	Звичайне
8	わらんず	Іменик	солом'яні сандалі	описовий переклад
9	ようよう	Прислівник	нарешті	Звичайне
10	晩方 (ばんがた)	Іменник	під вечір	Звичайне
11	去ぬ (いぬ)	Дієслово (можливо, діалектизм)	додому рушати	Стилістично марковане
12	かたぐ	Дієслово (можливо, діалектизм)	на плечі (далі вжито «деревиняка»)	Звичайне, компенсація
13	かどはな	Іменник (можливо, діалектизм)	скраю в саду	Звичайне
14	仰せ (おおせ)	Іменник	повеління	Стилістично марковане
15	命令が下がる	Фраза	наказав	Звичайне
16	こしらえる	Дієслово	приготувати	Звичайне

17	ゴーリン ゴーリン	Ономатопея	розтовкла	Звичайне, транспозиція
18	かずら	Іменник	ліана	Звичайне
19	ゆわえる	Дієслово	примоцював	Діалектне (стилістично марковане)
20	わし	Займенник	я	Звичайне
21	翔つ (たつ)	Дієслово	злетів	Звичайне
22	大将 (たいしょう)	Іменник	головний анциболот	Стилістично марковане
23	むかしこっぽり	Заклучна фраза казки	Ось і закінчена казка	Стилістично марковане

Історизми (2)

1	殿様 (とのさま)	Професії, соціальні стани	- управитель провінції - його ясновельможності	-Описовий, застаріле -Архаїчне
2	臼 (うす)	Побут	ступа	Історизм

絵姿女房 (Портрет дружини-красуні)

Архаїзми (11)

1	器量よし (きりょうよし)	Іменник	дуже гарна	Описовий
2	木こり	Іменник	лісоруб	звичайне
3	恋いこがれる	Дієслово	ходив і милувався нею	описовий
4	女房 (にょうぼう)	Іменник	-дружина -жінка -вона	-Звичайне -Звичайне -Уникнення тавтології
5	わし	Займенник	я	Звичайне
6	絵姿 (えすがた)	Іменник	портрет	Звичайне
7	邸 (やしき)	Іменник		Опущено
8	馳せる (はせる)	Дієслово	поскакали	Звичайне
9	物売り (ものうり)	Іменник	вуличний торговець	Звичайне
10	妻こ (めこ)	Іменник		Опущено
11	唄声 (うたごえ・ばいせい)	Іменник	дзвінкий голос	Звичайне

11	むかしこっぽり	Заключна фраза казки	ось і вся казка	Стилістично марковане
----	---------	-------------------------	--------------------	--------------------------

Історизми (5)

1	京 (きょう・みやこ)	Географічні назви, адміністративний поділ	-столиця Кіото (з приміткою) -столиця -Кіото	-Транскрипція з приміткою -звичайне -транскрипція
2	お殿さま (おとのさま)	Професії, соціальні стани	- можновладець - знатний вельможа - управитель провінції - управитель	-звичайне -застаріле -описовий -застаріле
3	家来 (けらい)	Професії, соціальні стани	- самураї (з приміткою) - кераї (з приміткою)	- контекстуальна заміна, підбір більш знайомого запозиченого слова -транскрипція з приміткою
4	御殿 (ごてん)	Побут	палац	звичайне
5	ほうろく	Побут	-глиняний кип'ятильник -крам	-звичайне -застаріле